

МОЛНАР ФЕДІР*

Окремі аспекти біографії мукачівського греко-католицького єпископа Василя Поповича

Резюме. У даній публікації виконано спробу окреслити конкретний відрізок з життя одного з найвизначніших єпископів в історії Мукачівської греко-католицької єпархії XIX ст. Василь Попович навчався на початку XIX століття. Після цього здобув корисний досвід, працюючи в Пряшівській греко-католицькій єпархії, що дало можливість успішно розпочати діяльність на посаді єпископа з 1838 року. Аж до своєї смерті у 1864 році він сприяв розквіту Мукачівської єпархії. У нашому дослідженні простежено його життєвий шлях, сповнений досягнень і викликів, до 1850 року.

Rezümé. Írásunkban a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye XIX. századi történetének egyik legjelentősebb püspöke életének egy meghatározott szakaszát kívánjuk bemutatni. A későbbi főpásztor a XIX. század elején végezte tanulmányait. Ezt követően az eperjesi püspökségben szerzett hasznos tapasztalatokat, amely komoly háttértudást biztosított 1838-tól induló püspöki tevékenysége megkezdéséhez. 1864-ben bekövetkezett haláláig a Munkácsi Egyházmegye felvirágoztatásán munkálkodott. Eredményekkel és kihívásokkal teli életútját 1850-ig követjük nyomon.

Abstract. In our work we try to present a set period of one of the most important bishops of Greek Catholic Eparchy of Mukachevo. Vasylii Popovych was educated at the beginning of the 19th century. Then he gained valuable work experience in the Eparchy of Prešov. It provided him essential background knowledge to begin his carrier as a bishop from 1838. Until his death in 1864, he did much to revive the Eparchy of Mukachevo. We have followed his life which witnessed both results and challenges till 1850.

Від шкільної лави до єпископської кафедри

Василь Попович народився 12 вересня 1796 року в селі Великі Ком'яти Угочанського комітату. Його батько, Юрій Попович, був місцевим греко-католицьким священиком. Мати, Марія Лендел, мала дворянського походження. Початкову освіту Василь Попович здобув у Великій Каролі, а перші чотири класи гімназії закінчив у Мараморош-Сигеті. Гімназію

---

* Кандидат на звання доктора, Науковий університет імені Лоранда Етвеша, докторська програма Нова та сучасна історія Угорщини; молодший науковий співробітник, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Науково-дослідний центр імені Тіводора Легоцькі. Doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program; fiatal kutató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóintézet. PhD candidate, Eötvös Loránd University, Modern and Contemporary Hungarian History Doctoral Programme; junior researcher, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Lehoczky Tivadar Social Sciences Research Institute.

закінчив в Ужгороді, вже тоді вирізнявся здібностями серед своїх ровесників.¹ Одного разу, коли Попович відповідав домашнє завдання, викладач Пашшїч звернув увагу класу на непересїчні таланти хлопця, сказавши: «Русскїе, внимайте, это будеть вашь єпископъ» [«Слухайте, русини, бо він ще буде вашим єпископом»].²

У 1814 році В. Попович продовжив навчання в Пештському університеті. Вже у 22-річному віці юнак здобув науковий ступїнь доктора філософії. У 1815 році він вступив до Центральної семінарії Пешта, де був студентом-відмінником, однак через до сьогодні нез'ясовані причини не здобув ступїнь доктора богослов'я. 10 квітня 1820 року був висвячений єпископом Олексїєм Повчїєм в Ужгороді на священника. Спочатку служив як помічник священника у Сваляві та Мараморош-Сигеті. Одним із поворотних моментів його життя став 1822 рік, коли молодого Поповича призначили секретарем єпископа Пряшївської греко-католицької єпархії. У 1835 році він став каноніком Пряшївської капітули. Цю посаду В. Попович обіймав всього 8 місяців, оскільки 16 березня 1837 року угорський король Фердїнанд V призначив його єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії. Папа Григорій XVI затвердив це призначення у жовтні 1837 року. Згідно з даними Віденського архіву, на посаду претендувало 10 осіб, але вибір пав на Поповича. У цьому велику роль відіграв рекомендаційний лист пряшївського єпископа Григорія Тарковича, біля якого Попович прослужив 16 років. Після всього цього у 1838 році Василя Поповича висвятив у єпископи у Львівському кафедральному храмі галицький митрополит Михайло Левицький. На честь нового митрополита в Ужгороді були влаштовані урочистості.³

Досягнення і виклики

В. Попович приступив до виконання єпископських обов'язків молодим, у віці 42 років. До його призначення Мукачівська єпархія не мала керівника аж

¹ X.: Popovics Vazul, munkácsi görög kath. püspök. *Vasárnapi Újság*, 1860. 12. sz. 133.; DANILOVICS JÁNOS: *Popovics Bazil néhai munkácsi püspök Szent Péter és Pál apostolokról vezetett tapolczai apát, a bölcsészet tudora, ő cs. s apostoli kir. felségének val. belső t. tanácsosa Ő Nagyméltóságának lelki üdvéért 1864-dik évi december hó 1-jén az unghvári püspöki székes templomban bemutatott engesztelő szent miseáldozat alkalmával elmondott: egyházi beszéd*. Ungvár, [1864], k. n. 4–6.; PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görög katolikusok története*. 2. kötet. Nyíregyháza, 1990, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. 62.

² DANILOVICS 1864: 6.; *Владика Василь Попович (12.09.1796 – 9.10.1864). Владика Василь Попович – один із найвизначніших єпископів Мукачівської єпархії*. 2008. Офіційний веб-сайт Мукачівської греко-католицької єпархії. [http://www.mgce.uz.ua/post3.php?id=738; 24. 05. 2016.]

³ MAGOCSI, PAUL ROBERT – POP, IVAN (eds.): *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto–Buffalo–London, 2005, University of Toronto Press. 394.; *Владика Василь Попович...*, 2008.; SZOTYORI-NAGY ÁGNES: A 19. század közepének mezőgazdasági állapota a nagykállói esperesi kerületben Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök levelei tükrében. In Estók János (főszerk.) – Szotyori-Nagy Ágnes (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2011–2012*. Budapest, 2012, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 144.

шість років. Протягом цього часу єпархією управляв капітулярний вікарій Іван (Іоанн) Чургович, який залишив по собі тверду основу, проте численні проблеми ще потребували вирішення. Ситуацію ускладнювало й те, що, згідно з окремими джерелами, між Чурговичем, який теж претендував на єпископську кафедру, та Василем Поповичем час від час виникали досить гострі суперечки.⁴

Велика за територією, але доволі бідна Мукачівська єпархія за правління Поповича оновилася і значно примножилася в матеріальному плані: зводилися церкви та будівлі парохій, велися інші будівельні та відновлювальні роботи. Фактично змінилося співвідношення дерев'яних і кам'яних церков та парохій. Якщо до приходу В. Поповича у єпархії з 700 церков кам'яними було всього 30, а з 464 парохій – лише 20, то наприкінці життя єпископа єпархія мала 234 кам'яні церкви та 222 кам'яні житла для священників.⁵

Єпископ В. Попович розвивав й ужгородську інфраструктуру єпархії. Він збудував триповерхову єпископську резиденцію, де було облаштовано 36 кімнат та 3 бібліотечні зали. Поруч з будівлею звели дві вежі, криті черепицею. На фасаді резиденції розмістили напис: «Domine Deus benedic domui servi Tui!» [«Господи, благослови дім слуги Твого!»]. Витрати на будівництво єпархія покривала з власних джерел та з позик.⁶

Єпископ також докладав зусиль для подальшого оновлення притулку для дітей священників, що залишилися сиротами. Будівництво сиротинця було завершено ще за часів єпископа Повчі, але не було коштів для фінансування благодійного фонду. У 1840 році Попович забезпечив необхідну суму і протягом наступних років значно її збільшив. Так, у 1860 році, як писали в газетній замітці, до закладу приймали вже не тільки хлопців, що були дітьми священників. Кількість вихованців на 1860 рік становила 62 особи.⁷

У липні 1841 року В. Попович організував зібрання синоду, де було упорядковано матеріальне становище вдів священників та дяків-вчителів. Завдяки цьому вони почали отримувати у десять разів більшу, ніж раніше, пенсію. Статутний капітал благодійного фонду єпископ збільшив у п'ятеро.⁸

Успіхи єпископа В. Поповича зумовили появу заздрісників і недоброзичливців. Підставою для організованих проти нього нападок послужило те, що священнослужитель листувався з особами, які мешкали за межами Угорщини. Серед них були галицький митрополит Михайло

⁴ Csurgovics János nekrológja. *Religio*, 1862. (II.) 40. sz. 318–319.; SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 2.; 11. kötet. Budapest, 1893; 1906, Hornyánszky. 451–452; 20–21.; SZOTYORI-NAGY 2012: 144.

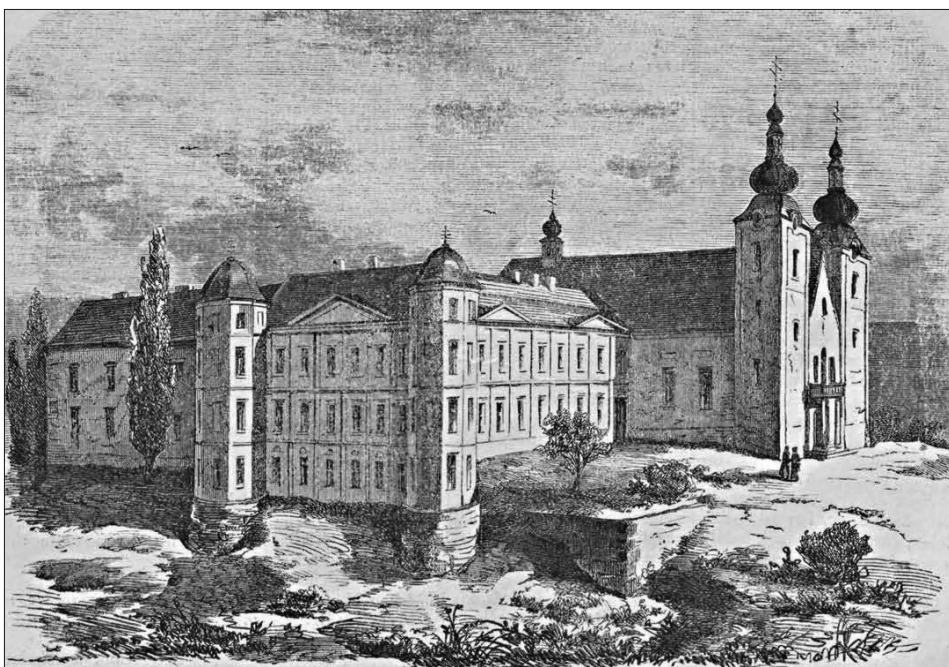
⁵ X. 1860. 12. sz. 133–134.; PUSKÁS BERNADETT: Adalékok a munkácsi egyházmegye 19. századi templomépítészetéhez. *Athanasia*, 2006. 23. sz. 188.; SZOTYORI-NAGY 2012: 144.

⁶ X. 1860. 12. sz. 134.

⁷ Там же.

⁸ DANILOVICS 1864: 11.; PIRIGYI 1990: 62–63.; *Владика Василь Попович...*, 2008.

Левицький, що висвятив Поповича, Іван Молнар, що на той час працював придворним медиком у Санкт-Петербурзі і був колишнім гімназійним однокласником єпископа, відомий російський славист, професор Ізмаїл Срезневський, який навіть відвідав єпископа в Ужгороді 1842 року. Противники єпископа почали звинувачувати його в тому, що він шпигує на користь Росії, схиляється до православної віри і вважає себе підданим царя. Ці обвинувачення знаходимо у листах-доносах, написаних між 1845-1847 роками, які писалися для австрійської таємної поліції, що діяла на території Угорщини незаконно. Ці звіти містять величезну кількість помилкової інформації та політично вмотивованих звинувачень, тому їх правдивість та достовірність дуже сумнівна.⁹

Єпископська резиденція в Ужгороді¹⁰

З 1839 року єпископ В. Попович став членом Державних Зборів Угорщини. Як представник Верховної палати брав участь у трьох останніх Державних

⁹ ТЕРШАКОВЕЦЬ МИХАЙЛО: *Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. Додаток. До історії москвофільства в Угорській Русі*. Львів, 1907, Наукове Товариство ім. Шевченка. 268–285.; ZSÁTKOVICS K. GYÖRGY: Kémkedés a munkácsi egyházmegyében a múlt század 30-as és 40-es éveiben. *Görög Katholikus Szemle*, 1908. 13. sz. 72–73.; BENDÁSZ ISTVÁN: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár, 1997, KMKSZ. 60–65.; *Владика Василь Попович...*, 2008.

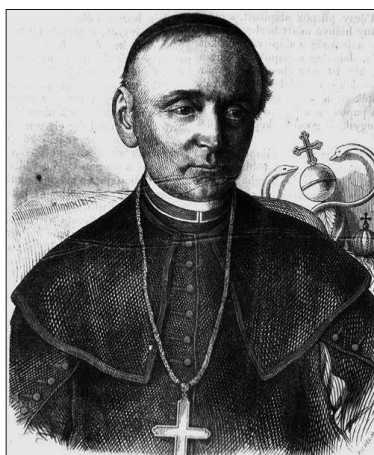
¹⁰ ZOMBORY GUSZTÁV: Az ungvári g. e. püspöki lak és főegyház. *Vasárnapi Újság*, 1863. 20. sz. 173.

Зборах епохи реформ (1839/40, 1843/44 і 1847/48).¹¹ На думку автора його некрологу, єпископ на засіданнях завжди посідав помірковану, але прогресивну позицію. Він мав довіру як уряду, так і опозиції.¹²

На службі угорської революції та війни за незалежність 1848–49 років

Звістка про пештські події 15 березня досягла Ужгорода, що був столицею Мукачівської єпархії, приблизно 18–19 березня. На вулицях міста були розклені листівки з «Дванадцятьма пунктами», в яких було узагальнено вимоги угорської революції. Місцеве населення сприйняло почуте з великою радістю.¹³

У ці дні єпископ В. Попович перебував у Братиславі, де брав участь у роботі Верхньої палати. Про дату його повернення в Ужгород точних даних нема. Однак відомо, що на засіданні консисторії 8 квітня головував уже єпископ. На засіданні було прийнято рішення, що священники єпархії мають під час богослужінь висловлювати вдячність за скасування кріпаччини, прийняття принципу загального оподаткування та створення уряду Баттяні.¹⁴

Портрет В. Поповича¹⁵

¹¹ PÁLMÁNY BÉLA: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. 1. kötet. [Budapest], 2011, Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala. 101.

¹² DANILOVICS 1864: 14

¹³ Фенич Володимир Іванович: *Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.)*. Кандидатська дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 1997, рукопис. 71.; PAVLENKO, GRIGORI: *Az 1848–49. évi forradalom Kárpátalján*. In Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Nyíregyháza, 1999, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. 79.; КАШКА МАРІЯ ЮРІВНА: *Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 2008, рукопис. 121.; MOLNÁR FERENC: *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia*. Nyíregyháza, 2014, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. 13.

¹⁴ KOZMA JÁNOS: *Adalékok Egyházmegyénk történetéhez az 1848–49. szabadságharc idejéből. Görög Katholikus Szemle*, 1909. 3. sz. 21.; BENDÁSZ 1997: 18–19.

¹⁵ X. 1860: 133.

Мукачівська єпархія підтримувала угорську боротьбу за незалежність аж до самої капітуляції у Вілагоші. Консисторія прийняла ввідні зміни, а єпископ В. Попович звернувся до священників з проханням підтримати революцію, а потім і війну за незалежність. У цьому значну роль відіграло й те, що єпископ та його оточення сподівалися: держава забезпечить зростання доходів духовенства шляхом збільшення конгруа (посадового окладу священника). Між ліберальним угорським керівництвом та мукачівським єпископом сформувалися взаємно добрі відносини.¹⁶

Уряд Угорщини тримав зв'язок з Мукачівською єпархією через Міністерство у справах релігії та освіти. Уряд доручив духовенству перешкоджати виникненню селянських заворушень, зачитувати на церковних кафедрах так звані «квітневі» закони та роз'яснювати населенню нові закони й постанови.¹⁷

Переломною у війні за свободу стала російська інтервенція. 9 травня 1849 року цар Микола I у своїй відозві оголосив, що надасть цісарю Францу Йосифу I військову допомогу для придушення угорської визвольної боротьби. У цей період ужгородська консисторія висловила свою підтримку позбавлення династії Габсбургів угорського трону та проголошення незалежності Угорщини. Тоді ж був надісланий вітальний лист Л. Кошуту з нагоди обрання його главою держави.¹⁸

В. Попович до останньої хвилини діяв в інтересах угорської незалежності. Його заслуги знали і визнавали в широкому колі – від Лайоша Кошута до Бертолона Семере. Патріотична поведінка єпископа, щира симпатія до справи боротьби за незалежність стимулювала не тільки духовенство, а й звичайних вірників єпархії, незалежно від їх національної приналежності.

8 серпня 1849 року під головуванням єпископа розпочалися вступні іспити до Ужгородської духовної семінарії. Однак опитування довелося перервати ще до обіду: до міста наближався гул російських гармат. Оскільки вже до цього ширилися чутки, що царські загоны надмірно «цікавляться» Поповичем, він змушений був покинути столицю єпархії.¹⁹

Повернення

Згідно зі свідченнями самого В. Поповича, він повернувся до Ужгорода 5 вересня 1849 року. 16 вересня священнослужитель дізнався, що австрійські

¹⁶ HODINKA ANTAL: Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez. In Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza, 1992, Vasvári Pál Társaság. 28–29.; MOLNÁR 2014: 15–21., 50–51.

¹⁷ BENDÁSZ 1997: 20–21.; PIRIGYI ISTVÁN: Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In Takács Péter (szerk.): *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó. 154.; MOLNÁR 2014: 14–15.

¹⁸ BENDÁSZ 1997: 30–31.; PIRIGYI 1998: 150.; HERMANN RÓBERT: „Tenni kevés, de halni volt esély.” Az 1849. évi nyári hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999. 2. sz. 10.; MOLNÁR 2014: 40–41., 139–141.

¹⁹ MOLNÁR 2014: 43–44.

власті призупинили його повноваження єпископа і розпочали проти нього перевірку-розслідування. Таке рішення єпископ вважав незаконним, але взяв його до відома. Після цього він потрапив під домашній арешт більше ніж на рік. У цей період керівництво єпархією здійснював вікарій І. Чургович.²⁰

4 жовтня мукачівського єпископа ознайомили зі сформованим обвинувальним висновком, на який він написав відповідь через два тижні. Найсерйознішим обвинуваченням проти нього було те, що В. Попович підтримував офіційні зв'язки з угорським урядом. Найбільш обтяжуючою обставиною влада вважала визнання В. Поповичем «Декларації про Незалежність» та позбавлення угорського трону династії Габсбургів.²¹

Деталі розслідування проти єпископа невідомі. Відомо лише, що призупинення його повноважень та домашній арешт закінчилися 15 жовтня 1850 року. Від цього часу він знову головував на засіданнях консисторії. Закриття розслідування ймовірно мало політичні причини: по-перше, так намагалися заспокоїти духовенство та вірників єпархії; по-друге, австрійський уряд потребував єпископа як союзника серед наново організованого єпископства. Також йому треба було брати до уваги, що започаткований проти єпископа суворий процес міг мати відлякуючий ефект для населення русинської та румунської національності. Адже метою Відня було повністю припинити угорський опір та інтегрувати угорців у структуру єдиної імперії. У цій справі влада розраховувала на підтримку не-угорців, у даному випадку на тих вірників русинської і румунської національності, які підпорядковувалися мукачівському єпископу.²²

ЛІТЕРАТУРА

1. BENDÁSZ ISTVÁN: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár, 1997, KMKSZ.
2. Csurgovics János nekrológja. *Religio*, 1862. (II.) 40. sz. 318–319.
3. DANILOVICS JÁNOS: *Popovics Bazil néhai munkácsi püspök Szent Péter és Pál apostolokról nevezett tapolczai apát, a bölcsészet tudora, ő cs. s apostoli kir. felségének val. belső t. tanácsosa Ő Nagyméltóságának lelki üdvéért 1864-dik évi december hó 1-jén az unghvári püspöki székes templomban bemutatott engesztelő szent miseáldozat alkalmával elmondott: egyházi beszéd*. Ungvár, [1864], k. n.
4. HERMANN RÓBERT: „Tenni kevés, de halni volt esély.” Az 1849. évi nyári hadjárat. *Had történelmi Közlemények*, 1999. 2. sz. 223–276.
5. HODINKA ANTAL: Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez. In Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza, 1992, Vasvári Pál Társaság. 27–34.
6. KOZMA JÁNOS: Adalékok Egyházmegyénk történetéhez az 1848–49. szabadságharc idejéből. *Görög Katolikus Szemle*, 1909. 3. sz. 20–21.
7. MAGOCSI, PAUL ROBERT – POP, IVAN (eds.): *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto–

²⁰ MOLNÁR FERENC: A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség és az osztrák neoabszolutizmus (1849. augusztus–december 31.). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011. 4. sz. 87–92.; MOLNÁR 2014: 44.

²¹ MOLNÁR 2014: 44–45.

²² MOLNÁR 2011: 91–92.; MOLNÁR 2014: 46–47.

- Buffalo–London, 2005, University of Toronto Press.
8. MOLNÁR FERENC: A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség és az osztrák neoabszolutizmus (1849. augusztus – december 31.). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011. 4. sz. 87–108.
  9. MOLNÁR FERENC: *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia*. Nyíregyháza, 2014, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.
  10. PÁLMÁNY BÉLA: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. 1. kötet. [Budapest], 2011, Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala.
  11. PAVLENKO, GRIGORIJ: Az 1848–49. évi forradalom Kárpátalján. In Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Nyíregyháza, 1999, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. 79–95.
  12. PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görög katolikusok története*. 2. kötet. Nyíregyháza, 1990, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola.
  13. PIRIGYI ISTVÁN: Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In Takács Péter (szerk.): *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Debrecen, 1998, Csoknói Kiadó. 149–164.
  14. PUSKÁS BERNADETT: Adalékok a munkácsi egyházmegye 19. századi templomépítészetéhez. *Athanasia*, 2006. 23. sz. 187–193.
  15. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 2.; 11. kötet. Budapest, 1893; 1906, Hornyánszky. 451–452; 20–21.
  16. SZOTYORI-NAGY ÁGNES: A 19. század közepének mezőgazdasági állapota a nagykállói esperesi kerületben Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök levelei tükrében. In Estók János (főszerk.) – Szotyori-Nagy Ágnes (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2011–2012*. Budapest, 2012, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 139–156.
  17. X.: Popovics Vazul, munkácsi görög kath. püspök. *Vasárnapi Újság*, 1860. 12. sz. 133–134.
  18. ZOMBORY GUSZTÁV: Az ungvári g. e. püspöki lak és főegyház. *Vasárnapi Újság*, 1863. 20. sz. 173–174.
  19. ZSÁTKOVICS K. GYÖRGY: Kémkedés a munkácsi egyházmegyében a múlt század 30-as és 40-es éveiben. *Görög Katolikus Szemle*, 1908. 13. sz. 72–73.
  20. Владика Василь Попович (12.09.1796 – 9.10.1864). Владика Василь Попович – один із найвизначніших єпископів Мукачівської єпархії. 2008. Офіційний веб-сайт Мукачівської греко-католицької єпархії. [http://www.mgce.uz.ua/post3.php?id=738; 24. 05. 2016.]
  21. КАШКА МАРІЯ ЮРІВНА: Етнополітичний розвиток русинів–українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 2008, рукопис.
  22. ТЕРШАКОВЕЦЬ МИХАЙЛО: *Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр.* Додаток. До історії москвофільства в Угорській Русі. Львів, 1907, Наукове Товариство ім. Шевченка. 268–285.
  23. ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ: *Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.)*. Кандидатська дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 1997, рукопис.